

Вишивана Н. В. Природа і структура лексичного значення у сучасній лінгвістичній науці / Н. В. Вишивана // Наукові записки. – Випуск 154. – Серія: Філологічні науки – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – С. 447-451.

УДК: 803.0-541.2

Наталія ВИШИВАНА (Вінниця, Україна)

Наталия Вышиваная

Natalia Vyshyvana

**ПРИРОДА І СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ У
СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ**

**Природа и структура лексического значения в современной
лингвистической науке**

The Nature of the Lexical Meaning in the Modern Linguistics

У статті проаналізовано основні концепції значення у сучасних студіях, розглянуто сутність лексичного значення та описано його структуру. Запропонована власна дефініція лексичного значення як сукупності знань про слово та його вживання, що ґрунтується на голістичному підході до вивчення мовних явищ.

Ключові слова: *лексичне значення, субстанціональна та релятивістська концепції, семантика, прагматика, синтактика.*

В статье проанализированы основные концепции значения в современных исследованиях, рассмотрена сущность лексического значения и описана его структура. Предложено собственное определение значения как совокупности знаний о слове и его употреблении, основанное на голістическом подходе к изучению языковых явлений.

Ключевые слова: *лексическое значение, субстанциональная и релятивистская концепции, семантика, прагматика, синтактика.*

The article deals with the problem of fundamental concept of meaning according to modern schools. The concept of lexical meaning and its structure are described. The definition of lexical meaning as the unity of knowledge about the word and its usage that is based on the holistic approach is represented in this article.

Key words: lexical meaning, substantial and relativistic conceptions, semantics, pragmatics, syntactics.

Постановка проблеми. Традиційно проблема лексичного значення посідає одне з найважливіших місць у лінгвістиці, що обумовлено тією основоположною роллю, яку воно відіграє у описі і тлумаченні більшості лінгвістичних категорій і понять. Значення – це не лише лінгвістична, але одна з найбільш складних логічних, психологічних та філософських категорій. У процесі формування лексичного значення беруть участь та знаходять відображення три взаємозв'язаних фактори: навколишня дійсність, мислення та система мови. Невичерпність та складність цих категорій призводять до того, що сформулювати загальноприйняте визначення значення неможливо. Для його об'єктивного пізнання слід враховувати різні підходи.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності лексичного значення. Вона досягається через виконання наступних **завдань**: здійснення критичного аналізу наявних концепцій розуміння лексичного значення та з'ясування структури значення слова, а також формулювання власної дефініції, що базується на голістичному підході до вивчення мовних явищ.

Численні визначення значення, що пропонувались у різний час представниками різних напрямків мовознавства, можна звести до двох основних типів:

- 1) до значення як ідеальної субстанції, відбиттєвої категорії, співвідносної з такими психічними явищами, як уявлення та поняття [17; 14; 5; 16];
- 2) до значення як реляційної сутності:
  - а) як відношення між словом-знаком та поняттям [15];
  - б) як позамовної реакції на мовленнєвий стимул [4];
  - в) як відношення між мовними одиницями у семантичному (понятійному) полі [18; 19];
  - г) як відношення між знаками у синтагматичному ряду [6];
  - д) як сукупність відношень знака [2].

Відповідно концепції значення, що тяжіють до того чи іншого підходів, отримали у лінгвістиці назву субстанціональної та релятивістської. Перша концепція зародилась в надрах традиційної семасіології, друга є характерною для різних течій структуралізму.

Відмінність обох підходів проявляється перед усім в оцінці співвідношення лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у формуванні категорії значення слова.

Прихильники субстанціонального підходу відводять чільне місце у формуванні лексичного значення екстралінгвістичним факторам, зокрема зв'язку значення з мисленням та поняттям як основною розумовою категорією.

Лексичне значення, як і поняття, вони представляють як “свого роду розумові концентрати”, “згустки людських знань про певні фрагменти навколишньої дійсності, що ґрунтуються на специфічній формі відбиття дійсності – узагальненні та абстракції” [7, с. 9].

Єдність значення і поняття, як зазначають більшість лінгвістів, не означає їх тотожності [7, с. 14, 18-23; 5, с. 17-18; 16, с. 57]. Не заперечуючи концепції значення як відбитого в слові поняття, вони стверджують, що значення, не зливаючись з поняттям, має його передумовою і вводять термін “звичайне” та “наукове” поняття (в цьому ж напрямку іде розмежування “ближайшого” та “дальнейшого” значень у Потебні [13, с. 19] та “формального” і “змістового” понять у Кацнельсона [7, с. 18-23]. Значенням слова може бути реалізоване як звичайне поняття, яке включає в себе той мінімум найбільш загальних та характерних ознак, які необхідні для розпізнавання предмета, так і наукове поняття, яке значно ширше попереднього.

Лексичне значення і поняття не може ототожнюватись також через те, що в значенні відбивається не просто певна реалія, але й особливості її сприйняття та осмислення людиною, наслідком чого є наявність у значенні слова різного роду нашарувань у вигляді експресивно-емоціональних та стилістичних відтінків, які разом складають конотативний аспект значення [3, с. 107; 12, с. 27].

Відводячи належну роль у формуванні лексичного значення позамовним факторам, вчені-субстанціоналісти, однак, применшують вплив власне мовних факторів і заперечують навіть відносну самостійність мови. Слід погодитись з Д.Н. Шмельовим, який зазначає, що значення слова-знака визначається не лише його “предметною співвіднесеністю”, але й тим, в яких він відношеннях з іншими знаками, як він представляє закріплений за ним смисл: “цим зумовлена подвійна природа лексичного значення слова: слово є одночасно знаком реалії та одиницею мови” [16, с. 15-16].

Недоліки субстанціональної концепції значення слова була покликана виправити нова (релятивістська) концепція, яка бере свій початок від вчення Фердинанта де Соссюра. Однак, як відзначають сучасні лінгвісти, цей підхід до розуміння лексичного значення привніс ще більше незрозумілого.

Структуралісти розглядають мову як іманентну сутність, як систему протиставлень, незалежних від реальних властивостей членів цих протиставлень. Всі категорії і поняття (в тому числі і значення) вони намагаються виразити в термінах самої лінгвістики, заперечуючи при цьому будь-який вплив мислення на структуру мовлення і абсолютизуючи самостійність мови.

Так, Фердинанд де Соссюр взагалі відмовляється від поняття “значення” і протиставляє йому “значеннєвість” – продукт системи мови, яка визначається співвідношенням слова з іншими словами певного ряду.

Неспроможними є також концепції значення представників неогумбольдтіанської лінгвістичної школи (Й. Трір, В. Порциг, Л. Вайсгербер), які заперечували будь-яку самостійність значень поза семантичним полем.

У так званому біхейвіорістському напрямку у лінгвістиці, розробка ідей якого належить Л. Блумфілду [4], мова розуміється як “мовленнева поведінка” людини, а значення слова ототожнюється з результатами прагматичної дії думки.

Прихильники теорії синтагматичного релятивізму (В.А. Звегінцев, М.П. Муравицька) підходять до проблеми значення слова як до його вживання,

“потенційної сполучуваності” [6]. Не можна не погодитись з критикою цієї концепції Д.Н. Шмельовим, який зазначає, що сполучуваність є важливим показником значення слова, але саме “показником, а не власно значенням” [16, с. 56].

З усіх релятивістських теорій значення найбільш прийнятною, зокрема, для розуміння структури лексичного значення, є концепція, згідно з якою значення розуміється як сукупність відношень знака. Знак вступає у відношення з сутністю, що він позначає (денотатом), з поняттям, що він виражає (сигніфікатом), з умовами мовленнєвого акту та його учасниками, з іншими знаками: а) на парадигматичній вісі; б) на парадигматичній вісі. Відповідно розрізняються такі види значень: денотативне, сигніфікативне, прагматичне та структурне значення. Останнє може бути двох типів: диференціальне значення або значеннєвість та синтаксичне значення або валентність.

Аналіз основних підходів до розуміння лексичного значення дає нам право стверджувати, що не протиставлення субстанціоналістської концепції релятивістській, екстралінгвістичних факторів власно мовним, а їх синтез та комплексне урахування, дозволяє зрозуміти сутність такого складного і багатоаспектного поняття, як значення.

На нашу думку, найдоцільніше визначати значення як сукупність знань про слово та його вживання. Подібним чином розглядається концепція значення в роботах В.В. Левицького, Т. Шіппана, О.Д. Огуя.

Сутність лексичного значення найкраще розкривається через його структуру. У сучасній семасіології значення розглядається як складний об'єкт, як багатошаровий комплекс, конститuentами якого є “семантика” (інформація про позначувані словом предмети і явища навколишнього світу), “прагматика” (інформація про умови комунікації), “синтактика” (інформація про правила вживання знака).

Єдності поглядів лінгвістів щодо тлумачення змістових компонентів, а також їх кількості у структурі лексичного значення немає.

Семантику знака прийнято розглядати на двох рівнях: предметному (денотативному) та понятійному (сигніфікативному).

Говорячи про предметний компонент значення, слід чітко розрізняти референт та денотат. Референт – це окремий предмет. Під денотатом розуміється або “клас певних предметів” [1, с. 60], або “об’єктивна властивість якогось об’єкта чи предмета” [9, с. 106], або типізоване уявлення про клас предметів. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є визначення денотата як класу “ідентичних предметів” (для конкретних слів) або класу “однотипних ситуацій” (для абстрактних слів), об’єднаних певними ознаками [11, с. 14-16].

Мовним відповідником денотата є сигніфікат – “відбита у свідомості сукупність ознак класу однотипних предметів чи ситуацій” [11, с. 17]. Сигніфікат, будучи всеохоплюючою понятійною формою, виконує найбільш суттєву функцію мови – бути репрезентантом мислення [9, с. 111].

Сигніфікат і денотат знаходяться один з одним у відношеннях як зміст поняття до його обсягу, і, на думку деяких лінгвістів, складають основу значення словесного знака.

Г. Клаус, піддаючи критичному аналізу виділення таких розділів семіотики як семантика, прагматика і синтактика, запропонував розділити семантику на 2 шари: власно семантику, що включає сферу ідеального, і сигматику, яка охоплює сферу матеріального [8, с. 16]. Згідно з цим семантику знака, його смисловий стрижень утворює сигніфікат. Сигматика знака представлена референтом і денотатом. Ці компоненти знаходяться за межами мови, а тому не можуть входити до складу лексичного значення, хоча вони є одним з найважливіших факторів, які зумовлюють це значення.

Прагматика знака, або конотація, представляє собою “узуально чи okazіонально закріплену за ним інформацію про умови та учасників комунікації і виражає емотивно-оціночне та стилістично марковане ставлення суб’єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект” [15, с. 5]. Щодо того, чи входить конотація в структуру значення, то думки вчених розійшлись.

Так, перша група вчених (К. Ердман, В.І. Шаховський, В.Н. Телія, А.В. Філіппов, І.В. Арнольд) розглядає конотацію як один із аспектів лексичного значення. Зокрема, К.О. Ердман розрізняє три компоненти в значенні слова: понятійний зміст (*begrifflicher Inhalt*), побічний зміст (*Nebensinn*) та емоційну цінність (*Gefühlswert*) [17, с. 107]. Останні два компоненти утворюють разом з позицій сучасного мовознавства конотативний аспект значення.

Інша група вчених (В.А. Звєгінцев, Ю.Д. Апресян) заперечує таке розуміння значення [6, с. 180; 1, с. 68].

Ми поділяємо думку лінгвістів, що належать до першої групи, і вважаємо, що виводити конотацію за межі значення, означає, говорячи словами С.Д. Кацнельсона, робити його “штучне препарування” [7, с. 16].

Конотація представляє собою структуру, до якої входять емоціональний, оціночний, експресивний та стилістичний компоненти.

Синтактику знака складає сукупність його структурних відношень. Відношення між словами на синтагматичній вісі, тобто, у мовленнєвій ситуації, утворюють синтаксичне значення або валентність слова, відношення між словами на парадигматичній осі, тобто, в системі мови, утворюють диференціальне значення або значеннєвість [2, с. 105-106]. Структурне значення слова характеризує положення цього слова в системі мови і повинно входити як обов'язковий компонент в склад його лексичного значення.

Не дивлячись на безперечну доцільність розрізнення трьох вказаних компонентів у структурі значення, – вважає В.В. Левицький, – кордони між ними умовні та рухливі”; і далі: “Лексичне значення – це структурована цільність, де емоціональне невід'ємне від раціонального, логічного, а логічне – від власно мовного – синтаксичного” [10, с. 14].

Отже, лексичне значення являє собою багатоаспектне поняття, яке включає в себе:

а) сукупність відбитих у свідомості та структурованих у мові об'єктів та явищ дійсності (семантика);

б) сукупність семантичних співзначень, за допомогою яких здійснюється ставлення людини до предмета номінації та умов комунікації (прагматика);

в) сукупність синтагматичних та парадигматичних відношень слова (синтактика).

У світлі викладених вище концепцій можна запропонувати наступне визначення значення слова: значення – це набуті шляхом досвіду (в процесі діяльності) знання про сукупність мовленнєвих та немовленнєвих ситуацій, в яких може бути вжите слово.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Апресян Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики // Проблемы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1963. – С. 102-150.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.С. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 299 с.
4. Блумфилд Л. Язык (пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат) / Л. Блумфилд. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.
5. Васильев Л.М. Проблема лексического значения и вопросы синонимии // Лексическая синонимия: Сб. статей / Л.М. Васильев. – М.: Наука, 1967. – С. 16-26.
6. Звегинцев В.А. Семасиология. / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 321 с.
7. Кацнельсон С.Д. Содержание слова: значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон. – М. – Л.: Наука, 1965. – 107 с.
8. Клаус Г. Сила слова: Гносеологический и прагматический анализ языка / Г. Клаус. – М.: Прогресс, 1967. – С. 13-19.

9. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация (общие вопросы) / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1977. – С. 99-146.
10. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики / В.В. Левицкий. – К.: УМК ВО, 1989. – 156 с.
11. Левицкий В.В. Сучасне розуміння структури лексичного значення // Мовознавство / В.В. Левицький. – 1982. – №5. – С. 12-19.
12. Попова З.Д. Лексическая система языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 147 с.
13. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Наука, 1958. – т. 1-2. – 551 с.
14. Смирницкий А.И. Значение слова // Вопросы языкознания / А.И. Смирницкий. – 1955. – №2. – С. 79-89.
15. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – М.: Соцэгиз, 1933. – 272 с.
16. Теляя В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Теляя. – М.: Наука, 1986. – 362 с.
17. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1977. – 334 с.
18. Erdmann K.O. Die Bedeutung des Wortes / K.O. Erdmann. – Leipzig, 1925. – 382 S.
19. Porzig W. Die Einheit des Wortes. Ein Beitrag zur Diskussion // Sprache-Schlüssel zur Welt / W. Porzig. – Düsseldorf, 1959, S.158-163.
20. Trier J. Sprachliche Felder // Zeitschrift für deutsche Bildung / J. Trier. – 1932. – №9. – S. 417-427.
21. Schippan Th. Ein Forschungsbericht: Gedanken zu einer Bedeutungskonzeption // Potsdamer Forschungen, Reihe A, Heft 89 / Th. Schippan. – Potsdam, 1988. – S. 21-22.

Наталія Вишивана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: лексикологія, експериментальна семасіологія, дистрибутивно-статистичні методи дослідження.